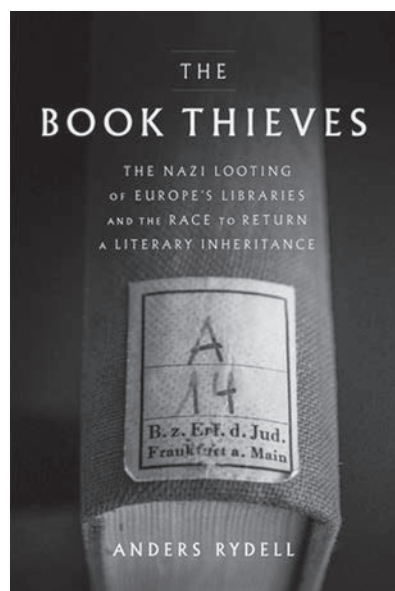

iz Ravensbrücka vrnila meseca junija 1945 in spet videla svojo, v ženski kaznilnici Aichach rojeno hčerko Ano. Hčerka Marija (Mara) se je na posestvo vrnila ob svojem 21. rojstnem dnevu 24. avgusta 1945.

Po vrnitvi so se Jerebovi soočali z ekonomskimi težavami. Država nekaterim ni priznavala statusa (politične) žrtve, ker niso bili zaprti več kot šest mesecev. Spoprijemali so se s težavami, s katerimi so se soočali številni izgnanci in partizani – posebno neprijetna sta bila nerazumevanje okolice in rastoče nezaupanje družbe, kar je zaokrožila Christine Schütte v knjižici *Heimkehr ohne Heimat. Über Rückkehr und Neubeginn der 1942 vertriebenen Kärntner Slowenen* (Verlagshaus Hernals, Wien 2014). Jerebovi posestva niso mogli obdržati.

Avtor razpravo zaključuje s seznamom literature, navedbo arhivov, katerih fonde je uporabljal, in seznamom krajevnih in osebnih imen.

Avguštin Malle

Anders Rydell, *The Book Thieves, The Nazi Looting of Europe's Libraries and the Race to Return a Literary Inheritance.*

New York: Viking Penguin, 2017,
368 strani, ilustr.

Habent sua fata libelli (Knjige imajo svojo usodo.) je pregovor latinskega filologa Terencijana Mavra, ki ga je v 2. ali 3. stoletju zapisal v knjigi *De litteris, de syllabis, de metris* (Črke, zlogi in metrika). Toda verz 1286 je nekoliko daljši in cel citat se glasi: *Pro captu lectoris habent sua fata libelli* (Glede na sposobnost bralca imajo knjige svojo usodo.). V mislih je imel dejstvo, da za »uspeh« knjige ni pomembna samo pronicljivost pisca, ampak

tudi globina in širina bralca. V tem daljšem zapisu pa, sicer nekoliko napačno, razume frazo tudi Umberto Eco v *Imenu rože*, da »knjige delijo usodo s svojimi bralci«.

To je tudi rdeča nit nove knjige švedskega novinarja Andersa Rydella *Tatovi knjig* (*The Book Thieves*). Da bi to rdečo nit ilustriral bolj slikovito, uporabi citat Heinricha Heineja: »Kjer gorijo knjige, bodo slejkoprej goreli tudi ljudje.« (*Dort wo man Bücher verbrennt, verbrennt man auch am Ende Menschen.*) Ta verz prihaja iz

tragedije *Almansor* (1823), Rydell pa z njim opisuje odnos med ciljem (oplenjenih) knjig in usodo njenih bralcev/lastnikov; končna postaja velike množice teh je namreč bil Auschwitz. Na ta lucidni način nakaže na intimno povezavo med uničenjem kulturne dediščine in holokavstom.

Rydellova izhodiščna točka je veliki sežig knjig na Opernplatzu (danes Bebelplatz) v Berlinu in drugod po Nemčiji 10. maja 1933. Ideja za sežig ni prišla z vrha nacistične stranke, ampak od nemškega študentskega združenja (*Deutsche Studentenschaft*), medtem ko je stranka v večji meri stala ob strani. Požigi knjig so sicer nemška tradicija odpora, ki sega v čas Luthra in reformacije, zato so študentje oklicali Hitlerja za novega Luthra in pripravili 12 tez *Proti nenemškemu duhu!* (*Wider den undeutschen Geist!*) ter jih obesili ali »nabili« na več univerzah, prav tako pa objavili v več glasilih. Po njihovem je jezik prava duša ljudi, zato je treba nemško literaturo ritualno »očistiti« (skozi ogenj) in osvoboditi tujega vpliva.

Toda Rydell pravilno poudari, da zgrešimo pomembnejšo poanto, če opisujemo samo ta (goreč) vidik odnosa nacistov do knjig. Obtožiti in obsoditi nacistične za necivilizirane uničevalce kulturne dediščine ni težko, ampak s tem si ne delamo uslug, pa še zgodovini delamo silo. Nacistične je namreč manično gnala želja, da bi zajeli in zbrali »okužene« knjige. Nacisti niso bili antiintelektualci *per se*, ampak prej »alternativno« intelektualni. Želeli so ustvariti novega »čistega« intelektualca, ki bi temeljil na strankarski ideologiji.¹ Če poudarjamo samo sežige knjig, lahko to morda prikrije nekaj bolj zlovesčega: »željo totalitarne ideologije, da bi vladala ne le nad svojimi ljudmi, ampak tudi njihovimi mislimi«.

Obseg teh aktivnosti je kot holokavst neprecedenčen – na desetine milijonov knjig je izginilo in mnoge so še danes pogrešane. Nihče ne ve, koliko knjig so ukradli. Žrtve teh plenjenj so bili ideološki sovražniki gibanja – Judje, komunisti, prostozidarji, katoliki, kritiki režima, Slovani itd. Da bi videl, ali je knjiga ukradena, jo je treba odpreti in upati, da ima kakšno oznako, žig, posvetilo itd. Nacisti so katalogizirali judovske knjige z J za *Judenbücher*. Rydell ugotavlja, da so strokovnjaki vedeli za izvor teh knjig, a so se trudili zakriti sledi še ali še posebej po vojni. Takrat so te knjige inventarizirali z G kot *Geschenk*.

Na eni strani so nacisti (strateško) želeli razumeti svoje sovražnike, po drugi strani so iskali legitimacijo za pregon in, po njihovem mnenju, »defenzivno vojno«. Tajna služba (SD – *Sicherheitsdienst des Reichsführers-SS*) je že leta 1936 vzpostavila raziskovalno knjižnico za kompromitirano literaturo. Ukaz je prišel z vrha SS, torej od samega Heinricha Himmlerja, ki je vsem oddelkom ukazal, da gredo čez inventarje in pošljejo dragocene knjige v Berlin. Ob kristalni noči novembra 1938 in novem valu požigov knjig po Nemčiji (in Avstriji) je skrivni Himmlerjev ukaz rešil številne posebej vredne judovske arhive in knjižnice pred ognjaželjno množico. SD se je leta 1939 reorganiziral v RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*), kjer je bil *Amt VII* zadolžen za »ideološke raziskave in ocene«, med drugim za zaplembe knjig.

1 Če so mladoporočenci prej dobili izvod *Svetega pisma*, jim je zdaj država podarila kopijo *Mojega boja* (*Mein Kampf*). V tej poročni izdaji (*Hochzeitausgabe*) je bila posebna stran, na katero so napisali imena mladoporočencev in datum, župan, ki je običajno predal knjigo kot državno darilo, pa se je tudi podpisal.

Če so bila ta plenjenja sprva skrivna in v domeni tajne policije, je med vojno nastala prava mašinerija, ki je vodila to operacijo. Glavno vlogo je prevzel glavni partijski ideolog Alfred Rosenberg in njegova skupina ERR (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*), ki sta občasno neposredno konkurirala Himmlerju. Po zavzetju držav Beneluksa in Francije so poleti 1940 organizirali *Amt Westen*, znotraj njih pa več lokalnih skupin (*Hauptarbeitsgruppen*), ki so plenile in sortirale knjige, nato pa so jih zapakirali v zaboje ter odposlali v Nemčijo. Plenili so tudi zasebne ali polzasebne zbirke (knjižnice Rothschildov, Leona Bluma, Georgesa Mandla, Ide Rubinstein). Rosenberg je imel z arhivi in knjižnicami velikopotezne načrte.

Po Rydellu so nacisti vodili dvojno vojno, klasično s »konvencionalnimi sredstvi« in drugo proti ideološki opoziciji. Ustanovili so več inštitutov, leta 1941 v Frankfurtu na Majni tudi Inštitut za raziskave judovskega vprašanja (*Institut zur Erforschung der Judenfrage*),² ki je postal prva izpostava nikoli realizirane nemške elitne univerze (*Hohe Schule der NSDAP*), ki je bila Rosenbergov (propadli) projekt. Tukaj naj bi vzpostavili prvo veliko znanstveno nacistično knjižnico. Temelj te zbirke je bila med drugim v Frankfurtu zaplenjena *Rothschildische Bibliothek*, imenovana po rodbini Rothschild.

Rydell piše, da je bila najpomembnejša vojna vloga inštituta za »raziskave« plenjenje, raziskovali naj bi po vojni. Več časa so porabili za transport, sortiranje in katalogiziranje knjig kot pa za kakršnekoli raziskave. Moto inštituta je bil: judovske raziskave brez Judov. Izdajali so tudi poseben časopis s pomenljivim naslovom *Svetovni boj* (*Der Weltkampf*). Želeli so odkriti in obelodaniti »dokaze« globalne judovske zarote.³ Ni šlo le za vojno za fizično uničenje, ampak tudi vojno za spomin in zgodovino. V tem je Rosenbergov projekt igral odločilno vlogo in tukaj se skriva tudi razlog, zakaj so plenili knjižnice in jih niso uničevali. Želel jih je ohraniti, da bi lahko napisali zgodovino tisočletnega boja in končne zmage. Tako se je moral ohraniti spomin na Jude kot simbolno zlo, še dolgo potem, ko jih več ne bo.

Ko se je vojna vihra začela obračati proti Nemčiji in so zavezniki bolj silovito začeli obstreljevati večja nemška mesta, sta RSHA in ERR začeli umikati zbirke »na varno«. Zaplenjene zbirke so umaknili v okrog deset gradov in utrdb v centralni Evropi. Pri tem procesu reševanja so še dodatno fragmentirali zbirke, da se je kasneje za marsikatero knjigo izgubila vsaka sled. Tudi kapitulacija Nemčije ni bila nujno dobra novica za te zbirke oziroma njihove nekdanje lastnike. Sovjetska zveza in v manjši meri tudi drugi zavezniki so zaplenili in si prisvojili zaplenjene zbirke.

V zadnjih desetletjih prihaja na plan vse več informacij o teh razpršenih knjigah. Projekt restitucije se bo nadaljeval še desetletja, verjetno celo več generacij, čeprav noben Rydellov sogovornik ni vedel, kako dolgo. Iskanje lastnikov je detektivsko delo

2 V sredo leta 1941 se tudi običajno postavlja izvor ideje »končne rešitve« (*Endlösung*), ki so jo potem dokončno formulirali januarja 1942 na konferenci v Wannseeju pri Berlinu. Če je po padcu Francije leta 1940 Adolf Eichmann še ponudil preselitev evropskih Judov v francosko kolonijo Madagaskar, pa so že sredi leta 1941 ob napadu na Sovjetsko zvezo Jude množično pobijali.

3 Tako so še vedno uporabljali *Protokole sionskih starešin*, čeprav so vedeli, da gre za ruski falsifikat s konca 19. stoletja. Ni jih namreč zanimala dejanska resnica, ampak »inherentna« resnica.

in zahteva veliko časa ter finančnih sredstev. Nekatere knjižnice so vzpostavile javne baze, kjer lahko spremljaš napredek in knjige, ki so jih že obdelali. Toda ker je mnogo manj (političnega) interesa za zaplenjene knjige (v primerjavi z »unikatnimi« umetninami),⁴ je manj medijskega pokrivanja ter posledično manj javnega pritiska in sredstev, namenjenih za restitucijo.

Kljub Rydellovi novinarski izobrazbi ne predstavi le *histoire événementielle*, ampak pojasni fenomene v kontekstu in tradiciji *longue durée*, na posameznih točkah morda celo *ad nauseam*. Tako na primer pojasni vzpon antisemitizma z ekskurzom v rimske čase. *Tatove knjig* bolj kot znanstveni aparat (21 strani opomb za več kot 312 strani teksta) odlikuje subjektivni pristop v maniri gonzo novinarstva. To ne preseneča, saj je Rydell po poklicu novinar in urednik. Šel je na »misijo«, da bi raziskal to premalo znano zgodbo o zaplenjenih knjigah v času nacizma (1933–45). Ta pot je trajala šest mesecev in ga je vodila od Berlina, Amsterdama in Pariza do Soluna, Vilne in Prage. Posvetoval se je s knjižničarji in arhivisti, ki se prav tako pogosto počutijo poklicane, da popravijo te krivice.

Izidor Janžekovič

4 Celó avtor sam prizna sotorilstvo pri tem »zločinu«, saj je najprej napisal knjigo o kraji umetnin, nato pa se posvetil raziskavi kraje knjig. Verjetno je za to obsesijo več razlogov, npr. ta, da so umetnine unikatne in praktično neprecenljive, medtem ko knjige (običajno) niso.